

Резюмуючи, можна зробити **висновок**, що для підвищення рівня охорони праці сільськогосподарських працівників у віці від 14 до 18 років слід доповнити розділ 31 «Сільське господарство» Переліку важких робіт і робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці неповнолітніх, такими роботами: з обслуговування кнурів-плідників та підсосних свиноматок; з обслуговування сільськогосподарських тварин, хворих на заразні хвороби; з обслуговування страусів у репродуктивний період; з газациї яєць і тари; з основних технологічних процесів у звірівництві. У примітці до вказаного розділу Переліку важких робіт і робіт зі шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці неповнолітніх, додати таке речення: «особи віком 16 років можуть залучатися до робіт із обслуговування сільськогосподарських тварин (крім тих, на обслуговування яких встановлено вікові обмеження 18 років) і доільних установок лише після попередньої атестації робочих місць, професійної підготовки та з дозволу медичної комісії».

Бібліографічні посилання

1. Пістун І.П., Хом'як В.В., Хом'як Й.В. Охорона праці в сільському господарстві (технічне обслуговування і ремонт машин сільськогосподарського виробництва) : Навч. посіб. – Суми, 2007.
2. Дитяча праця в Україні / Балакірєва О.М., Волинець Л.С. та ін.; Кер. авт. кол. О.О. Яременко. – К., 2000.
3. Праця дітей в Україні: тематична державна доповідь про становище дітей в Україні. – К., 2001.

Надійшла до редакції 13.07.2012

І.П. Орлов

здобувач

(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 347.68

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОЧИНІВ, СПРЯМОВАНИХ НА ВІДМОВУ ВІД ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ, ТА ЇХ ВИДИ

Розглянуто характеристику правочинів, спрямованих на відмову від прийняття спадщини, розкрито їхні ознаки. Обґрунтовано доцільність класифікації правочинів, спрямованих на відмову від прийняття спадщини, за двома критеріями: за суб'єктивною спрямованістю та за характером вчинюваних дій.

Ключові слова: *правочин; спадкування; спадкоємець; відмова від прийняття спадщини.*

Рассматривается характеристика сделок, направленных на отказ от принятия наследства, раскрываются их признаки. Обосновывается целесообразность классификации сделок, направленных на отказ от принятия на-

следства, по двум критериям: по субъективной направленности и по характеру совершаемых действий.

Ключевые слова: сделка; наследование; наследник; отказ от принятия наследства.

The article is devoted to the characterization of transactions aimed at the disclaimer of inheritance. Revealed signs of such transactions. Justified expediency of the classification of transactions aimed at the disclaimer of the inheritance by two criteria, namely: the subjective orientation and the nature of committed action.

Keywords: transaction, inheritance, heir; disclaimer of the inheritance, succession.

Постановка проблеми. Одним з видів правочинів у сфері спадкового права є правочини, спрямовані на відмову від прийняття спадщини. Вказані правочини виділяються із кола правочинів, що вчиняються у сфері спадкування, спрямованістю на здійснення права на спадщину. До таких правочинів належить дія спадкоємця, спрямована на відмову від прийняття спадщини.

З моменту смерті спадкодавця спадкоємцю належить право як прийняти спадщину, так і відмовитися від неї, що цілком залежить від волі особи. Відмова від спадщини, на відміну від її прийняття, що становить обов'язкову умову в спадковому правонаступництві, є випадковою: це так звана особлива правомочність зі здійснення права на спадкування. У випадку реалізації права на відмову від прийняття спадщини воно трансформується у правочин, що має односторонній характер.

Слід зазначити, що правочини, спрямовані на відмову від прийняття спадщини, у науковій літературі спеціально не досліджувалися. Учені зосереджували свою увагу переважно на загальній характеристиці відмови від прийняття спадщини або неприйняття спадщини, не аналізуючи таку дію як правочин. У зв'язку з цим **метою** даної статті є характеристика правочинів, спрямованих на відмову від прийняття спадщини, з'ясування їх ознак, а також класифікація.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1273 ЦК України спадкоємець за заповітом або за законом може відмовитися від прийняття спадщини протягом строку, встановленого для її прийняття. Заява про відмову від прийняття спадщини подається нотаріусу за місцем відкриття спадщини.

За своєю правовою природою відмова від прийняття спадщини є одностороннім правочином. Частиною 3 ст. 202 ЦК України визначено, що одностороннім правочином є дія однієї сторони, яка може бути представлена однією або кількома особами. Правові наслідки відмови від спадщини породжуються дією лише однієї особи – спадкоємця та не вимагають зустрічного волевиявлення або узгодження інших осіб.

Оскільки відмова від спадщини є правочином, спадкоємець на момент його вчинення повинен бути повністю дієздатною особою. З огляду на зазначене неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років можуть відмовитися від прийняття спадщини тільки за

згодою своїх батьків (усиновлювачів), піклувальника і органу опіки та піклування. Однак стосовно даної категорії неповнолітніх спадкоємців ч. 3 ст. 1273 ЦК України підлягає обмежувальному тлумаченню. Попередня згода органів опіки та піклування на відмову від прийняття спадщини не потрібна, коли неповнолітньому спадкоємцю в результаті вступу в шлюб (ст. 34 ЦК) або в результаті емансипації (ст. 35 ЦК) надано повну цивільну дієздатність.

Батьки (усиновлювачі), опікун можуть відмовитися від прийняття спадщини, належної малолітній, недієздатній особі, лише з дозволу органу опіки та піклування (ч. 4 ст. 1273 ЦК України). Наведене правило розвиває положення ст. 71 ЦК України стосовно участі органів опіки та піклування у розпорядженні майном підопічних осіб при вчиненні правочинів, що тягнуть за собою відмову від прав, які можуть належати підопічному спадкоємцю. Такі додаткові заходи щодо дотримання інтересів цієї найменш захищеної верстви населення пояснюються передусім метою запобігання помилкових, а іноді і недобросовісних дій законних представників зазначених осіб, що можуть спричинити погіршення майнового стану спадкоємців. Відмова від прийняття спадщини, вчинена без отримання попередньої згоди органу опіки та піклування, є нікчемною на підставі ст. 224 ЦК України [1, с. 99, 100].

Правочин, спрямований на відмову від прийняття спадщини, за певних підстав може бути визнаний судом недійсним. До таких підстав, зокрема, належать:

- 1) вчинення відмови спадкоємцем, який не усвідомлював значення своїх дій та (або) не міг керувати ними (ст. 225 ЦК);
- 2) вчинення відмови під впливом помилки (ст. 229 ЦК);
- 3) вчинення відмови під впливом обману або насильства (ст. 230, 231 ЦК);
- 4) вчинення відмови під впливом тяжкої обставини і на невігідних умовах (ст. 233 ЦК).

Досліджуваний правочин може бути вчинений спадкоємцем протягом шести місяців з часу відкриття спадщини, а відтак його ознакою є строковий характер. У цьому аспекті цікавою видається позиція М.В. Гордона [2, с. 87], підтримана згодом М.Ю. Барщевським [3, с. 120-125], щодо теоретичної можливості та доцільності продовжувати строк не тільки для прийняття спадщини, а й щодо відмови від спадщини. На думку російської дослідниці О.Є. Казанцевої, якщо спадщина прийнята вчиненням дій, які свідчать про фактичне прийняття спадщини, то відмовитися від спадщини можна в судовому порядку навіть після спливу зазначеного строку, якщо буде доведена поважність пропущення строку для відмови від прийняття спадщини. Якщо ж спадкоємець прийняв спадщину через подання відповідної заяви, то відмовитися від спадщини після спливу шестимісячного строку він не може [4, с. 242].

Проте стосовно даного питання достатньо категорично висловився Верховний Суд України, зазначивши у своїй постанові «Про судову

практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 № 7, що відмова від прийняття спадщини на користь інших спадкоємців допускається лише протягом строку для прийняття спадщини. Після закінчення цього строку частка у спадщині не може бути збільшена з тих підстав, що хто-небудь зі спадкоємців відмовляється від спадщини на користь інших спадкоємців. У таких випадках особа, яка прийняла спадщину, має право розпорядитись усім або частиною майна, отриманого в порядку спадкування, шляхом відчуження її іншому спадкоємцеві за договором купівлі-продажу, дарування, міни тощо.

Так, А. звернулася до Самарського районного суду м. Дніпропетровська з заявою про визначення додаткового строку для подання заяви про відмову від прийняття спадщини. Свою заяву мотивувала тим, що у встановлений законом строк вона звернулася до нотаріуса із заявою про прийняття спадщини, однак в подальшому дійшла висновку про небажання приймати спадщину та вирішила відмовитися від частки у спадщині. Втім, їй було відмовлено у прийнятті заяви про відмову від спадщини за законом після смерті її матері, оскільки з часу відкриття спадщини минуло шість місяців. Заява обґрунтовувалася тим, що за графіком роботи та місцем проживання вона не мала можливості своєчасно звернутися до нотаріальної контори із заявою про відмову від спадщини у шестимісячний строк. Самарський районний суд м. Дніпропетровська у своєму рішенні дійшов правильного висновку про відсутність правових підстав для задоволення заяви і встановлення додаткового строку для подання заяви про відмову від спадщини [5].

Положення про неможливість продовження строку для подання заяви про відмову від прийняття спадщини знайшло позитивну оцінку в юридичній літературі. Зокрема, Л.П. Ануфрієва доходить висновку, що строк, встановлений для прийняття спадщини, не може бути відновлений з метою відмови від спадщини, оскільки це суперечило б сутності правонаступництва та правових наслідків неприйняття спадщини, через яке в інших осіб виникає право спадкування [6, с. 223].

Частина 6 ст. 1273 ЦК України містить правило, відповідно до якого відмова від прийняття спадщини може бути відкликана протягом строку, встановленого для її прийняття. Слід зазначити, що ЦК УРСР 1963 р. не допускав можливості відкликання спадкоємцем заяви про відмову від спадщини (ч. 2 ст. 553). Не знайшло закріплення таке положення й у ЦК Російської Федерації. Примітно, що у ч. 6 ст. 1514 Проекту ЦК України від 25.08.1996 р. містилася норма щодо безумовності, беззастережності та безповоротності відмови від прийняття спадщини [7, с. 443].

Положення ч. 6 ст. 1273 ЦК України дозволяє виділити таку ознаку досліджуваних правочинів, як відкличність. Водночас закон імперативно визначає строк, протягом якого правочин, спрямований на відмову від прийняття спадщини, може бути відкликаний. Мотиви, з яких спадкоємець відкликає свою заяву про відмову від прийняття спадщини, не

мають правового значення.

Спадкоємець, який не бажає прийняти спадщину, може відмовитися від належної йому частки через вчинення правочину на користь інших спадкоємців: спадкоємець за заповітом – на користь спадкоємців за заповітом, спадкоємець за законом – на користь спадкоємців за законом (ст. 1274 ЦК України).

Зміст ст. 1273, 1274 ЦК України дозволяє виділити два види правочинів про відмову від прийняття спадщини, залежно від їх суб'єктивної спрямованості:

1) загальний, за яким спадкоємець заявляє про відмову від прийняття спадщини в порядку ст. 1273. Наслідки вчинення загального правочину встановлені у ст. 1275 ЦК України і полягають у такому. Якщо від прийняття спадщини відмовився один із спадкоємців за заповітом, частка у спадщині, яку він мав право прийняти, переходить до інших спадкоємців за заповітом і розподіляється між ними порівну. У разі якщо від прийняття спадщини відмовився один із спадкоємців за законом з тієї черги, яка має право на спадкування, частка у спадщині, яку він мав право прийняти, переходить до інших спадкоємців за законом тієї ж черги і розподіляється між ними порівну;

2) направлений, за яким спадкоємець заявляє про відмову від прийняття спадщини на користь іншої особи (ст. 1274). Правовим наслідком вчинення направленою правочину є перехід відповідної спадкової частки тому спадкоємцю, на користь якого вчинена така відмова. Коло спадкоємців, на користь яких можна відмовитися від прийняття спадщини, імперативно встановлене ст. 1274 ЦК та залежить від виду спадкування. Зокрема, спадкоємець за заповітом має право відмовитися від прийняття спадщини на користь іншого спадкоємця за заповітом. Спадкоємець за законом має право відмовитися від прийняття спадщини на користь будь-кого із спадкоємців за законом незалежно від черги. Водночас спадкоємець має право відмовитися від частки у спадщині спадкоємця, який відмовився від спадщини на його користь. Якщо заповідач підпризначив спадкоємця, особа, на ім'я якої складено заповіт, може відмовитися від спадщини лише на користь особи, яка є підпризначеним спадкоємцем.

Важливо врахувати, що правочин, спрямований на відмову від прийняття спадщини, не може бути вчинений з будь-якою умовою або із застереженням. Відмова від прийняття спадщини може здійснюватися і спадкоємцем за заповітом, на якого спадкодавцем був покладений заповідальний відказ. У такому разі обов'язок виконати заповідальний відказ переходить до інших спадкоємців за заповітом, які прийняли спадщину, і розподіляється між ними порівну.

Спадкоємець за заповітом чи за законом, який має право на спадкування, може змінити зміст заяви про відмову від прийняття спадщини з тим, щоб доповнити її вказівкою, на чю користь відмову від прийняття здійснено, а в разі, коли заява вже містила вказівку, на користь кого

зроблено відмову від частки у спадщині, замінити іншим спадкоємцем. Такі зміни (через подачу відповідних заяв) можуть бути здійснені протягом шести місяців з часу відкриття спадщини. При цьому вимоги, встановлені ст. 1274 ЦК, не можуть бути порушені.

Направлена відмова відрізняється від дарування; вона є лише способом перерозподілу спадкових часток. Крім того, коло осіб, на користь яких можна відмовитися від прийняття спадщини, регулюється законом. Виходячи з аналізу ст. 1224 ЦК, неприпустимою є відмова від права спадкування в інтересах недостойного спадкоємця, а також особи, позбавленої права спадкування прямою вказівкою в тексті заповіту. На користь інших спадкоємців не може відмовитися обов'язковий спадкоємець, оскільки його право на обов'язкову частку є суто особистим правом, що зумовлене його віком або станом здоров'я. Відмова від обов'язкової частки у спадщині суперечила б її призначенню.

Наведене вище обмежує вчинення правочину, спрямованого на відмову від прийняття спадщини, та дозволяє сформулювати такі межі направленої відмови:

- спадкоємець має право відмовитися від прийняття спадщини лише на користь осіб, визначених у ст. 1274 ЦК;
- спадкоємець не може відмовитися від прийняття спадщини на користь особи, позбавленої спадщини в заповіті або на користь спадкоємця, який усунений від права на спадкування в порядку ст. 1224 ЦК;
- особа, яка має право на обов'язкову частку, не має права відмовитися від прийняття спадщини на користь іншої особи.

Отже, наступною ознакою досліджуваних правочинів є обмеженість нормами ЦК України кола осіб, на користь яких можна відмовитися від прийняття спадщини. Крім того, правочини, спрямовані на відмову від прийняття спадщини, вчиняються з приводу спадкового майна, інакше кажучи, спадщина є об'єктом цих правочинів.

С.Я. Фурса та Є.І. Фурса ставлять питання про невідповідність засадам справедливості встановлення норми щодо можливості відмовитися від прийняття спадщини на користь іншої особи. На їх думку, неможливо розпоряджатися тим, що тобі не належить. Фактично ж пропонується спадкоємцю, який ще не став власником спадкової частки, оскільки не отримав свідоцтво про право на спадщину, змінювати останню волю спадкодавця і переорієнтовувати спадкову частку від однієї особи до іншої за власною волею. За таких умов названі вчені пропонують залишити за спадкоємцем лише належне йому особисте право відмовлятися від прийняття спадщини, але позбавити його можливості перерозподіляти спадщину і впливати на розміри спадкових частин інших спадкоємців, оскільки цей процес повинен здійснюватися за заповітом або за законом [8, с. 219, 220].

Втім, наведена позиція уявляється необґрунтованою, адже відмова від прийняття спадщини на користь іншої особи не суперечить ані загальним засадам спадкового права, ані актам цивільного законодавства,

ані моральним засадам суспільства. Важливо щоб відмова спадкоємця від свого права не суперечила правам та інтересам малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних спадкоємців. Відмовляючись від права на прийняття спадщини, спадкоємець реалізовує своє право на свободу волевиявлення. Його дії пов'язані не з розпорядженням майном, власником якого спадкоємець не є, а з реалізацією свого права на його перехід у спадщину на користь інших спадкоємців, коло яких є обмеженим та встановленим законом. А тому спадкоємець розпоряджається лише правом на прийняття спадщини впродовж встановленого строку, а не розподіляє її за правом власника.

На думку В.І. Серебровського, неприйняття спадщини може виражатися різними способами. Неприйняття спадщини може бути фактичним, коли спадкоємець протягом строку, встановленого для прийняття спадщини, не виражає ні в якій формі намір прийняти спадщини. Проте неприйняття спадщини може бути виражено і явно. Щоб уникнути непорозумінь з іншими спадкоємцями та кредиторами, спадкоємець може офіційно заявити, що не приймає спадщини. Зроблена спадкоємцем заява про небажання прийняти спадщину і представляє собою так звану відмову від спадщини [9, с. 193, 194].

Натомість К.Б. Ярошенко підкреслює з цього питання, що закон визначає лише один спосіб відмови від прийняття спадщини – подання про це письмової заяви [10, с. 183]. Протилежну точку зору відстоює Т.Є. Харитонова, виділяючи два способи відмови від спадщини: а) фактична відмова, тобто неприйняття спадщини впродовж 6 місяців; б) подача заяви до нотаріального органу про відмову від спадщини [11, с. 717].

На нашу думку, зміст ч. 1 ст. 1272 ЦК дозволяє виділити такий спосіб відмови від прийняття спадщини, як невчинення дій щодо її прийняття. Відтак, позиція щодо виділення двох способів відмови від прийняття спадщини видається справедливою. Хоча з наведеного є виняток – малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, цивільна дієздатність якої обмежена, вважаються такими, що прийняли спадщину, якщо не заявили про відмову від неї. Проте цей виняток стосується лише чітко визначених суб'єктів та не є загальним положенням.

Таким чином, правочини, спрямовані на відмову від прийняття спадщини, за характером вчинюваних дій можна класифікувати на два види: 1) формальна відмова, що вчиняється поданням відповідної заяви нотаріусу за місцем відкриття спадщини; 2) фактична відмова, сутність якої полягає в тому, що особа, яка закликається до спадкування, не звертається до нотаріуса із заявою про прийняття спадщини та не вживає жодних дій, що свідчили б про бажання такої особи прийняти спадщину.

Особливість фактичної відмови полягає в тому, що вона не може бути визнана недійсною судом як формальна відмова. Крім того, неприйняття спадщини створює певну невизначеність, адже спадкоємець, який не прийняв спадщину в установлені строки, може заявити про свої права, звернувшись до інших спадкоємців або в суд – у випадку не-

прийняття спадщини із поважної причини спадкоємець може звернутися до суду із позовом про визначення йому додаткового строку, достатнього для прийняття спадщини (ст. 1272 ЦК України). Напроти, у разі формальної відмови суд не продовжить спадкоємцю строк для прийняття спадщини.

Слід навести цікаве положення, передбачене Проектом Цивільного укладення Російської Імперії в редакції 1910 р. Відповідно до ст. 1521 спадкоємець за законом, який зрікся права спадкування, прирівнюється щодо права спадкувати до осіб, померлих до відкриття спадщини [12, с. 230].

Дещо по-іншому визначає вчинення правочину, спрямованого на відмову від спадщини, ЦК Франції. Відмова від спадщини не передбачається; вона може бути вчинена в канцелярії суду великої інстанції того адміністративного району, де відкрилася спадщина, у спеціальному журналі, що заводиться для цього. Спадкоємець, який відмовився від спадщини, вважається таким, що ніколи не був спадкоємцем (ст. 784, 785) [13, с. 295].

Проведене в даній статті дослідження дозволяє сформулювати певні **висновки**, основні з яких зводяться до такого. До правочинів, спрямованих на відмову від прийняття спадщини, належить дія спадкоємця на відмову від прийняття спадщини. Ознаками правочинів, спрямованих на відмову від прийняття спадщини, є: строковий характер; відкличність; обмеженість нормами ЦК України кола суб'єктів, на користь яких можна відмовитися від прийняття спадщини; вчинення з приводу спадщини, тобто спадщина є об'єктом цих правочинів. Визначається можливість класифікації досліджуваних правочинів за двома критеріями. Залежно від суб'єктивної спрямованості такі правочини поділяються на загальні та направлені, за характером вчинюваних дій – на формальні та фактичні.

Бібліографічні посилання

1. *Васильченко В.В.* Коментар та постатейні матеріали до законодавства України про спадкування. – Х., 2007.
2. *Гордон М.В.* Наследование по закону и по завещанию. – М., 1967.
3. *Барцевский М.Ю.* Если открылось наследство... – М., 1989.
4. *Казанцева А.Е.* Наследственное право: Учеб. пособие. – М., 2012.
5. Рішення Самарського районного суду м. Дніпропетровська від 27.06.2007 по справі № 2-0-124/7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/3287440>.
6. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации. Часть третья (постатейный) / Под ред. Л.П. Ануфриевой. – М., 2004.
7. Проект ЦК України від 25.08.1996 // Українське право. – 1996. – № 2 (4).
8. *Фурса С.Я., Фурса Є.І.* Спадкове право. Теорія та практика: Навч. посіб. – К., 2002.
9. *Серебровский В.И.* Избранные труды по наследственному и страховому праву. – Изд. 2-е, испр. – М., 2003.
10. Наследственное право / Отв. ред. К.Б. Ярошенко. – М., 2005.
11. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред.

Є.О. Харитонов, О.І. Харитонової, Н.Ю. Голубевої. – К., 2008.

12. Гражданское уложение. Кн. 4. Наследственное право: проект Высочайше учрежденной Редакционной комиссии по составлению гражданского уложения (с объяснениями, извлеченными из трудов Редакционной комиссии) / Под ред. И. М. Тютрюмова; Сост. А.Л. Саатчиан. – М., 2008.

13. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / Пер. с фр. В. Захватаев; Отв. ред. А. Довгерт. – К., 2006.

Надійшла до редакції 07.09.2012

С.А. Романов

здобувач

(Міжрегіональна академія управління персоналом)

УДК 349.42

ПРАВОВІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ДОРАДНИКІВ ТА ЕКСПЕРТІВ-ДОРАДНИКІВ

Розглянуто питання правового регулювання певних аспектів навчання сільськогосподарських дорадників та експертів-дорадників.

Ключові слова: дорадництво, сільськогосподарські дорадники та експерти-дорадники, вищий навчальний заклад, дорадчий куток, підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації.

Рассматриваются вопросы правового регулирования отдельных аспектов обучения сельскохозяйственных советников и экспертов-советников.

Ключевые слова: информационно-консультационная деятельность, сельскохозяйственные советники и эксперты-советники, высшее учебное заведение, советнический уголок, подготовка, переподготовка, повышение квалификации.

In this article questions of legal regulation of separate aspects of training of agricultural advisers and experts-advisers are considered.

Keyword: information-consulting activity, agricultural advisers and experts-advisers, a higher educational institution, advisers a corner, training, retraining, improvement of professional skill.

Постановка проблеми. Сільськогосподарська дорадча діяльність заснована передусім на високому рівні підготовки, навичках та досвіді її суб'єктів – дорадників та експертів-дорадників. Відсутність даних якостей або їх низький рівень значною мірою впливатиме на якість дорадчих послуг. Тому, безумовно, до підготовки дорадників та експертів-дорадників висуваються досить високі вимоги.

Як відомо, головним завданням дорадника у сфері підприємництва є допомога клієнту у впровадженні нововведень з метою забезпечення інноваційного розвитку його бізнесу. Для успішної взаємодії з сільськогосподарськими товаровиробниками дорадники та експерти-дорадники повинні вміти організувати консультаційний процес. Але рівень професійної підготовки багатьох наших фахівців у галузі агроконсалтингу